

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2006 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2006

2

VILNIUS 2007

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2006

2

VILNIUS 2007

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2007

© Straipsnių autoriai, 2007

IEVA Š E N A V I Č I E N Ė

**LIETUVA 1861–1862 M.: CIVILINĖS IR DVASINĖS VALDŽIOS
POTVARKIAI DĖL DVASININKIJOS POLITINĖS LAIKYSENOS IR
POLICIJOS ELGESIO BAŽNYČIOSE**

Į Rusijos imperijos vyriausybės ir administracijos, o taip pat Vilniaus ir Žemaičių vyskupų potvarkius, kuriais siekta izoliuoti katalikų dvasininkiją nuo 1861–1862 m. politinio patriotinio sąjūdžio ir atskirti manifestacijas nuo Bažnyčios, išsamiau nebuvo gilintasi. Istoriografinėje literatūroje kai kurie iš šių potvarkių, neretai netgi ne pagrindiniai¹, tepaminėti bendrame kontekste. Svarbų vidaus reikalų ministro 1861 m. rugpjūčio 10 (22) d.² raštą, susijusį su bendromis priemonėmis neramumams Vakarų gubernijose slopinti, taip pat ir su dvasininkija, plačiau yra aptaręs Kostas Jurgėla³. Kauno gubernatoriaus rugpjūčio 18 (30) d. draudimą katalikų dvasininkams dalyvauti manifestacijose ir Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus 1861 m. liepos 22 (rugsėjo 3) d. ir rugpjūčio 22 (rugsėjo 3) d. panašius raštus minėjo Antanas Alekna⁴. Šiuos ir dar kelis smulkesnius civilinės ir dvasinės valdžios potvarkius aprašė

¹ Dažnai nurodomi ne vyriausybės ar Vilniaus generalgubernatoriaus potvarkiai, o jais paremti žemesnių instancijų potvarkiai.

² Straipsnio tekste datos nurodytos ir pagal senąją (Julijaus), ir (skliausteliuose) pagal naująją (Grigaliaus) kalendorių (senuoju ir naujuoju stiliumi). Nuorodose datos pateiktos pagal senąją stilių, t. y. tokios, kokios jos yra XIX a. šaltiniuose.

³ K. R. J u r g ė l a, *Lietuvos sukilimas 1862–1864 metais*, Chicago, 1970.

⁴ A. A l e k n a, *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius*, Čikaga, 1975.

Stanislovas Lazutka⁵ bei Vytautas Merkys⁶. Aldona Prašmantaitė nagrinėjo Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio susirašinėjamą su rusų valdžia dėl manifestacijų⁷.

Straipsnyje su archyvinių bei publikuotų šaltinių pagalba analizuosime svarbiausius civilinės ir dvasinės valdžios potvarkius, 1861–1862 m. reglamentavusius dvasininkijos politinę laikyseną ir policijos elgesį bažnyčiose Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose, įvertinsime jų pasirodymo aplinkybes ir įvairių rusų valdžios sluoksnių įtaką, atsakysime, kaip vystantis įvykiams kito krašto administracijos požiūris į dvasininkiją ir bažnytinės valdžios reakcija.

1860 m. rudenį Lenkijoje prasidėjus politiniams neramumams, susirūpinta Rusijos imperijos Vakarų krašto gyventojų nuotaikomis, ir dėl to pirmiausia kreiptasi į Bažnyčią. Naujųjų 1861 m. dieną caras Aleksandras II Mogiliavo arkivyskupui metropolitui Vaclovui Žilinskiui išsakė pageidavimą, kad katalikų dvasininkija energingiau stiprintų valstietijos ištikimybę bei paklusnumą Sostui ir valdžiai, aiškintų jai apie caro rūpestį. Tokį imperatoriaus norą 1861 m. sausio 18 (30) d. V. Žilinskis cirkuliaru perdavė vyskupams ir prašė pranešti apie jų padarytus potvarkius šiuo klausimu⁸.

Vykdydamas Mogiliavo arkivyskupo metropolito nurodymą, Vilniaus vyskupas A. S. Krasinskis paskelbė liaudžiai ganytojišką laišką. Jame rašė apie ištikimybę ir paklusnumą imperatoriui bei valdžiai, visuomenės ramybės svarbą, perspėjo nesižavėti lenkų politiniais siekiais. Laiškas buvo perskaitytas visose vyskupijos bažnyčiose paviėšinant 1861 m. vasario 19 (kovo 3) d. caro „Manifestą“ apie baudžios panaikinimą⁹. Žemaičių vyskupas M. Valančius pradžioje pasitenkino tuo, kad išsiuntinėjo dvasininkijai metropolito cirkuliario kopiją. Cirkuliarą dekanams, liepantių raginti tikinčiuosius paklusti valdžiai, išleido tik 1861 m. kovo 24 (balandžio 6) d., po to, kai 1861 m. kovo 15 (27) d. dar kartą gavo tokį nurodymą iš arkivyskupo. Cirkuliario rusišką vertimą arkivyskupas pristatė vidaus reikalų ministru. Jame atkartota didžioji 1851 m. rugpjūčio 7 (19) d. M. Valančiaus ganytojiško laiško, skirto Nikolajaus I vainikavimo metinėms, dalis apie pareigas ir prievoles monarchui ir valdžiai¹⁰.

⁵ С. А. Л а з у т к а, *Революционная ситуация в Литве, 1859–1862 гг.*, Москва, 1961.

⁶ V. M e r k y s, *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999.

⁷ A. P r a š m a n t a i t ė, Biskup wileński Adam Stanisław Krasinski w powstaniu styczniowym – między lojalizmem a patriotyzmem, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2006, nr 1 (251), s. 89–98.

⁸ Mogiliavo arkivyskupo metropolito Vaclovo Žilinskio raštas Nr. 133 Rusijos imperijos vyskupijų vyskupams, 1861 01 18, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI*), f. 378, PS, 1861 m., b. 73a, l. 6, 7–8; rusiškas rašto vertimas: ten pat, l. 9–10.

⁹ Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio raštas Nr. 919 Mogiliavo arkivyskupui metropolitui Vaclovui Žilinskiui, 1861 03 13, ten pat, l. 5.

¹⁰ Mogiliavo arkivyskupo metropolito Vaclovo Žilinskio raštas Nr. 675 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 03 15, ten pat, f. 1671, ap. 4, b. 103, l. 415; Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus cirkuliario tekstas: ten pat, l. 419–420; rusiškas cirkuliario vertimas: ten pat, l. 417–418.

1861 m. pavasarį, po Varšuvos manifestacijų, pasibaigusių žmonių aukomis, lietuviškųjų gubernijų bažnyčiose prasidėjo solidarumą su Lenkija išreiškusios gedulo mišios už žuvusiuosius. Santūrios gedulo mišios ypatingo nerimo vietos valdžiai nesukėlė – pradžioje manyta, kad visa susitvarkys savaime. Čia savo vaidmenį atliko ir Vilniaus generalgubernatoriaus Vladimiro Nazimovo įsitikinimas, kad aristokratiškoji bajorija ir katalikų dvasininkija, įtakingiausi krašto gyventojų sluoksniai, yra tos jėgos, iš kurių jis gali tikėtis pagalbos normalizuojant padėtį krašte. Generalgubernatorius nebuvo linkęs konfliktuoti su šiais luomais ir laikėsi, to meto rusų biurokratijos terminologija, „susitaikinimo“ politikos (*политики умиротворения*). Dėl jos bandė tramdyti antikatalikiškas stačiatikių metropolito Josifo akcijas¹¹.

Gedulo mišioms besitęsiant, jų skaičiui, arealui, iškilmingumui didėjant, į tolydžio aštrėjančią politinę situaciją imperijos pakraščiuose atkreipė dėmesį imperatorius Aleksandras II¹². Pasirodė jo įsakas, kad užuojautos Varšuvai ženklai jam yra nemalonūs, todėl pageidaujās, kad jų nebūtų¹³. Vidaus reikalų ministras Piotras Valujevas 1861 m. kovo 29 (balandžio 10) d. pasiuntė šifruotas depešas Vilniaus, Kijevo, Maskvos, Novorosijsko ir Besarabijos generalgubernatoriams, kad jiems pavaldžiose teritorijose būtų nutrauktos solidarumo gedulo mišios ir atitinkamos piniginės rinkliavos¹⁴.

Vadovaudamasis depeša 1861 m. balandžio 3 (15) d. cirkuliaru gedulo mišias už Varšuvos aukas uždraudė Vilniaus generalgubernatorius V. Nazimovas¹⁵. Per gubernatorius jis įpareigojo miestų ir žemskinę policiją neleisti solidarumo pamaldų, aukų rinkimo ir labdaros renginių. Bajorų vadovams liepė perspėti bajoriją, kad ne demonstracijas rengtų, o padėtų vykdyti žemės reformą. Taip pat priminė dvasininkijai jos

¹¹ Rusų valdininkas A. Beleckis rašė, kad V. Nazimovo „susitaikinimo“ politikos principus sąlygojo „klaidingas“ krašto bajorijos charakterio ir krašto istorijos supratimas, kurį jam suformavo prie jo priartėję vietos inteligentai A. Odynecas, I. Chodzka, E. Tiškevičius, A. H. Kirkoras ir P. Kukolnikas. Ir tik 1862 m., veikiant kunigaikščiui Aleksandrui Širinskiui-Šichmatovui, jo pažiūros ėmė keistis (žr.: А. Б е л е ц к и й, Предисловие к 1 тому сборника документов Муравьевского Музея, *Сборник документов музея Графа М. Н. Муравьева* (toliau – *Сборник документов...*), составитель А. Белецкий, т. 1, Вильна, 1906, с. LVIII–LXI).

¹² Žandarų šefo raštas Nr. 502 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 03 30, *Сборник документов...*, с. 31.

¹³ Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 620 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 10, *LVI A*, f. 378, PS, 1861 m., b. 102, d. 1, l. 16–21.

¹⁴ Vidaus reikalų ministerijos pranešimas Jo Imperatoriškosios Didenybės asmeninės kanceliarijos III skyriui apie priemones prieš solidarumo su lenkų tauta apraiškas Rusijoje, Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje, 1861 03 30, *Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861–1862 гг.*, Москва, 1964, с. 13.

¹⁵ Vilniaus generalgubernatoriaus cirkuliaras Nr. 166–168 Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernatoriams, 1861 04 03, *LVI A*, f. 378, PS, 1861 m., b. 7, l. 46.

pareigą pamokyti parapijiečius, kaip privalu elgtis su valdžia, visuomene ir šeima, ir nenuolaidžiauti žalingiems susižavėjimams su visomis skaudžiomis jų pasekmėmis.

Apie Vilniaus generalgubernatoriaus cirkuliarą per gubernatorius buvo informuoti Bažnyčios hierarchai. Nepaisant išpėjimo, balandžio 8 (20) d. Vilniaus Šv. Jo- no ir Bernardinų bažnyčiose vėl įvyko iškilmingos gedulo mišios už Varšuvos žuvu- siuosius. Vilniaus generalgubernatorius šį kartą griežtai perspėjo Vilniaus vyskupą, kad už tokias mišias dvasininkija bus laikoma viešosios tvarkos pažeidėjų bendrininke ir valdžios nurodymų boikotuotoja¹⁶.

Tuo pat metu, sunerimęs dėl kai kurių mišių patriotinio atspalvio Žemaičių vys- kupijoje, M. Valančiui parašė vidaus reikalų ministras, prašydamas imtis priemonių, kad gedulo mišios nevirštų politinėmis demonstracijomis prieš valdžią, ir dvasinin- kija neperžengtų savo įgaliojimų¹⁷. M. Valančiaus korespondencijoje užsimenama apie atitinkamą jo aplinkraštį dvasininkijai¹⁸. Iš tiesų vyskupas išsiuntinėjo dvasinin- kams po Vilniaus generalgubernatoriaus balandžio 3 (15) d. cirkuliario išėjusį Kauno gubernatoriaus raštą, raginusį atsisakyti laikyti gedulo mišias už Varšuvos aukas, jei nenori būti patraukti atsakomybėn.

Balandžio mėn. viduryje Lietuvoje įvyko pirmoji politinė religinė manifestacija. Gegužės mėn. bažnyčiose patriotiniai giedojimai sparčiai plito, ir V. Nazimovas gegužės 19 (31) d. dėl to vėl kreipėsi į vyskopus. Vilniaus generalgubernatorius pageidavo, kad kunigai paskelbtų žmonėms, jog patriotiniai giedojimai ižeidžia šventą vietą, ir lieptų giedotojams pasišalinti iš bažnyčios. Toleruojančius betvarkę bažny- čiose dvasininkus prašė nušalinti nuo pareigų¹⁹.

Tačiau pranešimų iš vyskupų apie jo įsakymų vykdymą V. Nazimovas greitai nesulaukė, antra vertus, jį pasiekė neraminanti informacija apie kai kurių Vilniaus dvasininkų ir konsistorijos tarnautojų išitraukimą į politinius giedojimus, birželio 7 (19) d. jis į tai taip pat atkreipė vyskupo A. S. Krasinskio dėmesį²⁰. Pastarasis raštas

¹⁶ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 199 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1861 04 11, ten pat, l. 54; tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 31–32 (jame nurodoma neteisinga rašto data).

¹⁷ Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 790 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 04 12, *LVI*, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 71–72; Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus raštai Nr. 1238, 1476 vidaus reikalų ministrui, 1861 05 01, 27, ten pat, l. 72, 74.

¹⁸ Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus raštai Nr. 1238, 1476 vidaus reikalų ministrui, 1861 05 01, 05 27, ten pat, l. 72, 74.

¹⁹ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 280 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1861 05 19, *Сборник документов...*, c. 42. Toks pat raštas per Kauno gubernatorių buvo pasiųstas Žemaičių vyskupui M. Valančiui (jį mini: Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 492 Raseinių gorodničiui, 1861 05 26, *LVI*, f. 439, ap. 1, b. 284, l. 21–22).

²⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 326 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1861 07 07, *Сборник документов...*, c. 56–57.

rodo, kad iki tol apskritai pasyvi dvasininkijos laikysena manifestacijose nuo birželio mėn. ėmė virsti aktyvia ar bent atvirai pritariančia patriotiniam sąjūdžiui.

Į Vilniaus generalgubernatoriaus gegužės 19 (31) d. ir birželio 7 (19) d. raštus A. S. Krasinskis teatsiliepė birželio 17 (29) d. Jis rašė, kad atsižvelgdamas į generalgubernatoriaus gegužės 19 (31) d. išsakytą pageidavimą, cirkuliaru nurodė kunigams prie parapijų bažnyčių prikljuoti skelbimus, kad bažnyčiose būtų laikomasi pagarbos šventovei, padorumo ir ramybės, nes tai maldos, nuolankumo ir garbinimo namai²¹. Kad būtų uždraudęs jose patriotinius giedojimus, neužsiminė. Be to, paneigė, kad dvasininkija pati juose dalyvaujanti. Rašė, kad pats negalys sustabdyti giedojimų, kurie vyksta ne tik bažnyčiose, bet ir gatvėse, nes neturi tam nei jėgų, nei lėšų, nei tai jam priklausaną pagal pareigas.

Sulaukęs tokio atsakymo, birželio 27 (liepos 9) d. V. Nazimovas jau tiesiai nurodė vyskupui papildyti savo potvarkį reikalavimu, kad dvasininkai paskelbtų visiems tikintiesiems, jog bažnyčiose galima giedoti tik Bažnyčios nustatytas esančias maldaknygėse giesmes ir kad maldai nebūtini himnai užtrauksią Viešpaties, dvasinės ir civilinės valdžios bausmes²².

Tuo tarpu į Vilniaus generalgubernatūrą toliau plūdo žinios apie didėjančią dvasininkijos patriotinį aktyvumą. Birželio 30 (liepos 12) d. generalgubernatorius vėl parašė A. S. Krasinskiui apie penkis atvejus Vilniaus bažnyčiose, kai patriotiniuose giedojimuose dalyvavo dvasininkai, ir perspėjo, kad jei vyskupas nesuvaldysiąs kunigų, jis apie tai praneš aukštesnei valdžiai ir ištremis juos į Rusijos gilumą²³. Tai jau buvo atviras grasinimas. Po tokio perspėjimo Vilniaus vyskupas paskelbė dvasininkijai birželio 27 (liepos 9) d. Vilniaus generalgubernatoriaus potvarkį apie patriotinių himnų draudimą bažnyčiose. Nuo savęs tačiau nepridėjo nė žodžio, tad liko neaišku, ar jis pats pageidauja, kad dvasininkija jį vykdytų. Kontroluoti, kad bažnyčiose dvasininkai patys patriotiškai negiedotų, pavedė konsistorijai²⁴.

Liepos 6 (18) d. V. Nazimovas apie Kauno gubernijos bažnyčiose plintančius himno giedojimus, iškilmingas patriotines pamaldas, kunigų sakomus agitacinius pamokslus taip pat rašė Žemaičių vyskupui M. Valančiui. Jis paprašė vyskupo priminti dvasininkijai apie pagarbos šventovei ir valdžiai išlaikymą, kitaip jai gresia

²¹ Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio raštas Nr. 1352 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 06 17, *LVIA*, f. 378, 1861 m., PS, b. 44, l. 21; tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 61.

²² Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 384 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1861 06 27, 30, *LVIA*, f. 378, 1861 m., PS, b. 44, l. 22; tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 66.

²³ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 459 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1861 06 30, *LVIA*, f. 378, 1861 m., PS, b. 44, l. 31–32; tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 67–68.

²⁴ Vilniaus kapitulos prelado Juozapo Bovkevičiaus raštai Nr. 1469, 1514 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 29, 08 09, *LVIA*, f. 378, 1861 m., PS, b. 44, l. 67–68, 76.

tremtis²⁵. Kad Žemaičių vyskupas dar nebuvo perdavęs kunigams valdžios įsakymų, patvirtina įvykiai Zarasuose. Po to, kai miestelio bažnyčioje 1861 m. birželio 26 (liepos 8) d. pirmąkart buvo sugiedotas patriotinis himnas, klebonas Mikalojus Skorupskas valdžiai aiškinosi, kad iš vyskupo nėra sulaukęs jokių draudimų dėl patriotinių giedojimų bažnyčiose²⁶.

Į gegužės 19 (31) d. ir liepos 6 (18) d. Vilniaus generalgubernatoriaus raštus M. Valančius atsiliepė tik 1861 m. liepos 22 (rugpjūčio 3) d. Savo atsakyme jis išvardijo visas priemones, kurių 1861 m. ėmėsi kunigams sudrausminti ir manifestacijoms iš bažnyčių pašalinti: 1) kovo pradžioje paskelbė dvasininkijai Mogiliavo arkivyskupo metropolito cirkuliarą, kad ji nesižavėtų kenksmingomis idėjomis, būtų ištikima valdžiai ir išmoktų elgtis pagal aplinkybes; 2) kovo 24 (balandžio 6) d. cirkuliaru nurodė nenukrypti nuo Evangelijos mokymo apie paklusnumą valdžiai, nepalaikyti revoliucionierių siekių ir būti ištikimybės pavyzdžiu; 3) paskelbė kunigams Kauno gubernatoriaus balandžio 8 (20) ir 22 (gegužės 4) d. potvarkius apie gedulo pamaldų už Varšuvos aukas uždraudimą²⁷; 4) gavęs Vilniaus generalgubernatoriaus gegužės 19 (31) d. nurodymą dėl patriotinių giedojimų, cirkuliaru įsakė dvasininkams aiškinti žmonėms apie tokių poelgių nepadorumą ir netinkamumą šventai vietai ir, jei įmanoma, neleisti giedojimų. Aiškinosi dėl vėlavimo: esant mažam konsistorijos darbuotojų skaičiui, šis jo cirkuliaras išsiuntinėtas tik birželio 17 (29) d. Taip pat M. Valančius pažadėjo cirkuliaru paskelbti liepos 6 (18) d. Vilniaus generalgubernatoriaus raštą²⁸.

Iš pateiktos Vilniaus generalgubernatoriaus ir vyskupų korespondencijos matyti, kad vyskupai civilinės valdžios nurodymus dvasininkijai teperduodavo po vieno, o kartais ir dviejų mėnesių, taigi vargiai buvo galima laukti veiksmingesnio dvasininkijos, o per ją – ir gyventojų elgesio modeliavimo.

Vietos administracijos priemonėms rezultatų neduodant ir patriotiniam sąjūdžiui Vakarų krašte tik stiprėjant, iniciatyvą rengiant kovos su sąjūdžiu strategiją 1861 m. vasarą perėmė Jo Imperatoriškosios Didenybės asmeninės kanceliarijos III skyrius ir

²⁵ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 490 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 07 06, ten pat, 1863 m., b. 13, l. 17–18; tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 71–72.

²⁶ Kauno vicegubernatoriaus raštas Nr. 577 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 01, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 107, l. 24; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 490 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 07 06, ten pat, l. 17–18.

²⁷ Greičiausiai turimas omenyje Kauno gubernatoriaus cirkuliaras policijos valdininkams ir bajorų vadovams, palydintis 1861 m. balandžio 3 d. Vilniaus generalgubernatoriaus cirkuliarą; taip pat – jo raštas Žemaičių vyskupui, dar kartą perspėjantis dėl gedulo mišių už žuvusius uždraudimo po 1861 m. balandžio 14 d. gedulingų pamaldų Panevėžyje (plg.: Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 369 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 04 22, *Сборник документов...*, c. 37–38).

²⁸ Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 1667 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 22, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 73a, l. 29–31, 99–100; tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 78–79.

Vidaus reikalų ministerija. 1861 m. liepos pabaigoje (n. s. – rugpjūčio pradžioje) Peterburge caro nurodymu prasidėjo ypatingi pasitarimai dėl padėties Vakarų krašte ir Lenkijos karalystėje, kuriuose buvo aptartos politinės padėties stabilizavimo priemonės. Kai kuriuose pasitarimuose dalyvavo imperatorius, jo vietininkas Lenkijos karalystėje grafas Karolis Lambertas ir V. Nazimovas.

V. Nazimovas 1861 m. vasarą dar nebuvo praradęs vilties bendradarbiauti su katalikų dvasininkija. Tai patvirtina ne tik liberali jo laikysena iki karo padėties įvedimo dvasininkijos atžvilgiu, kai Vilniaus generalgubernijoje dėl manifestacijų nebuvo rimčiau nubaustas nė vienas dvasininkas (vienas diakonas tesulaukė drausminės nuobaudos). Ypatinguose pasitarimuose, kalbėdamas apie priešišką šios dvasininkijos nusistatymą Vilniaus generalgubernijoje, V. Nazimovas jį aiškino Katalikų bažnyčią žeminančiais įstatymais. Manė, kad kunigai kai kada elgėsi neteisėtai dėl to, jog vyriausybė nevisad paisė katalikų dvasininkijos poreikių ir taikė jai žeminančius potvarkius – draudimą statyti bažnyčias be stačiatikių dvasinės vadovybės leidimo, apribojimus dėl procesijų, mišrių santuokų ir kt. Vilniaus generalgubernatorius manė, kad tokių potvarkių panaikinimas galėtų padidinti dvasininkijos ir tikinčiųjų simpatijas valdžiai²⁹.

Antra vertus, 1861 m. vasarą generalgubernatoriaus nuomonė apie krašto gyventojų lojalumą keitėsi, ypač šlijo santykiai su manifestacijose aktyvia bajorija³⁰. Kad birželio–liepos mėnesiais jau būta ir didėjančio nerimo dėl katalikų dvasininkijos paramos realumo, rodė vis gausėjantys generalgubernatoriaus raštai vyskupams apie konkrečių dvasininkų įsitraukimą į manifestacijas. Nusivylimą taip pat skatino ir vangis, pasyvi ir neaiški, iš esmės Bažnyčios interesus teiginanti vyskupų pozicija valdžios nurodymų atžvilgiu: vėliau vidaus reikalų ministrui V. Nazimovas rašė, kad kovodamas prieš patriotines religines manifestacijas iš A. S. Krasinskio iniciatyvos nesulaukęs³¹. M. Valančiaus laikysena taip pat demonstravo, kiek mažai galėjo tikė-

²⁹ Vidaus reikalų ministerijos Vakarų krašto politinės padėties 1861–1862 m. apžvalga, *Сборник документов...*, c. 7–14. V. Nazimovo paviešintus Katalikų bažnyčiai skaudžius potvarkius buvo pavesta peržiūrėti Vidaus reikalų ministerijai. Vis dėlto kai kurie Vidaus reikalų ministerijos pareigūnai dvasininkijos elgesio priežastis buvo linkę aiškinti kitaip. IV apygardos žandarų korpuso viršininkas A. Hildebrandtas 1861 m. pabaigoje rašte III skyriaus viršininkui ir žandarų šefui V. Dolgorukiui persakė Vilniaus vyskupo A. S. Krasinskio žodžius, kad vyriausybė neturi pagrindo reikalauti iš katalikų dvasininkijos ištikimybės, nes yra atėmusi iš jos turtingus dvarus ir palikusi tik skurdžią algą. A. Hildebrandtas darė išvadą, kad palenkti į savo pusę dvasininkiją, ypač jos viršūnes, esą galima tik pinigais (IV apygardos žandarų korpuso viršininko Aleksandro Hildebrandto pranešimai žandarų šefui Vasilijui Dolgorukiui, 1861 12 01, 1862 04 25, *Революционный подъем...*, c. 73–78, 114–117).

³⁰ Apie tai plačiau žr.: D. F a j n h a u z, 1863. *Litwa i Białoruś*, Warszawa, 1999, s. 35–36, 45–55.

³¹ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 293 vidaus reikalų ministrui, 1863 02 18, *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., b. 13, l. 8; tas pats raštas: Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 г.г. в пределах Северо-Западного края (toliau – Архивные материалы...), сост. А. И. Миловидов, *Виленский временник*, кн. 6, ч. 1, Вильна, 1913, с. 284.

tis civilinė valdžia „būtinis ir privalomas“ vyskupijos valdžios pagalbos, nes pastaroji lengvai pasiduodavo klaidingiems gandams ir jais tikėjo labiau negu generalgubernatoriaus ar gubernijos valdžios žodžiais, piktinosi policijos veiksmais vietoje to, kad priverstų parapijų dvasininkus neperžengti pareigų rėmų ir persekiotų tuos, kurie politiniais pamokslais ir procesijomis talkino neramumams³².

Vis dėlto nusivylimas vyskupais kaip politiniais talkininkais nepajėgė sunaikinti dalies V. Nazimovo simpatijų jų asmenybėms: antai 1862 m. pavasarį, atsakydamas į M. Valančiaus prašymą patalkinti išlaisvinant išstremtus kunigus, atrašė, kad turėsiąs tai omenyje ir pasitaikius progai tuoj panaudosiąs nuo jo priklausančias priemones, kad galėtų būti naudingas vyskupui³³.

Liepos pabaigoje (n. s. – rugpjūčio pradžioje) Ypatingajame komitete buvo patvirtintos padėties Vakarų krašte stabilizavimo priemonės. Komiteto nutarimai buvo paskelbti jo 1861 m. rugpjūčio 3 (15) d. posėdžio memorandume. Rugpjūčio 5 (17) d. šis memorandumas buvo pateiktas tvirtinti carui³⁴.

Politinio patriotinio sąjūdžio Vakarų gubernijose malšinimo strategijoje memorandumas rodė aiškų imperinės valdžios posūkį nuo administracinių kovos būdų link teisminių ir karinių priemonių. Jame buvo teoriškai įtvirtintas sambūrių ir manifestacijų draudimas, gyventojų nuginklavimas, karinės jėgos sustiprinimas, esant reikalui – karo padėties, egzekucinių ir rekvizicinių postovių įvedimas, policijos teismų įsteigimas. Pagal memorandumą buvo parengtos rugpjūčio 5 (17) d. caro patvirtintos Ministrų komiteto taisyklės ir Valdančiojo Senato 1861 m. rugpjūčio 9 (21) d. įsakai, susiję su karinės padėties įvedimo ir policijos teismų funkcionavimo niuansais.

Nesulaukus rezultatų apeliuojant į dvasininkiją dėl gyventojų nuotaikų, caro ir vyriausybės strategijoje atsigręžta į patriotinių religinių manifestacijų bažnyčiose ir už jų ribų likvidavimą su policijos bei teismų pagalba. Memorandumas numatė sankcijas politiškai angažuotiems dvasininkams: planuota paduoti į teismą ir bausti tuos, kurie pritaria demonstracijoms arba prieš jas aiškiai nieko nesiima. Speciali pastaba, siekusi atskirti pagarbą šventovei nuo policinių priemonių, kurios turėjo būti naudojamos prieš malda prisidengusius politinius asmenis, reglamentavo policijos elgesį bažnyčiose: bažnyčių viduje prieš demonstrantus nesiimama jokių prievartos

³² Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 1523 vidaus reikalų ministrui, 1861 12 15, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 130, l. 2. Jame komentuojamas M. Valančiaus 1861 m. rugsėjo 9 (21) d. rašte išsakytas protestas prieš bažnyčių apgulimą Kaune, kurį po karo padėties įvedimo vykdė policija.

³³ Plg.: Vilniaus generalgubernatoriaus raštai Nr. 402, 695 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1862 05 26, 1862 07 18, ten pat, 1862 m., b. 131, l. 2, 4.

³⁴ Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 522 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 08 05, ten pat, 1861 m., b. 73a, l. 32–35; memorandumo išrašas: ten pat, l. 52–55; Ypatingojo komiteto pranešimas carui Aleksandrui II, 1861 08 03, *Революционный подъем...*, c. 51–54.

priemonių, jų vadovai areštuojami tik žmonėms išėjus iš bažnyčios; be to, veikiama atsargiai ir apdairiai, kad susijaudinę žmonės negalėtų suimtųjų išlaisvinti.

Siekdamas suderinti gubernijų vadovybės veiksmus su Ypatingojo komiteto 1861 m. rugpjūčio 3 (15) d. memorandumo nutarimais, 1861 m. rugpjūčio 10 (22) d. vidaus reikalų ministras išleido cirkuliarinę instrukciją, kurią adresavo Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernatoriams³⁵. Aptardamas psichologinio visuomenės poveikio būdus, nurodė bažnyčiose griežtai ir aiškiai atskirti pagarbą šventovei bei pamaldoms nuo policinių priemonių, nukreiptų prieš malda pridengtus politinius veiksmus, kurių vieta pasirinkta bažnyčia. Tam, kad atskleistų žmonėms iš tiesų mažą agitatorių skaičių ir atimtų iš jų galimybę pateikti savo veiksmus kaip visuotinius, imponuojančius, liepė apriboti manifestacijas bažnyčių, kuriose jos ir prasidėjo, sienomis, o tada, nepažeidžiant jų šventumo, surasti būdą patraukti baudžiamajon atsakomybėn tuos dvasinius ir civilinius asmenis, kurie naudojasi bažnyčia siekdami politinių tikslų. Policinėmis ir administracinėmis priemonėmis nurodė persekioti ne giedojimą, dėl kurio kyla įtarimų, o vertimą jame dalyvauti kitus ar nedalyvaujančiųjų ižeidinėjimą. Pačiose bažnyčiose įsakė nenaudoti prievartos, jeigu manifestuotojai patys nesiima prievartos prieš negiedančius asmenis ar jų neįžeidinėja. Priešingu atveju įsakė tokius veiksmus nutraukti tuoj pat, dėl to liepė sustiprinti bažnyčiose policijos priežiūrą. Dvasininkams, kuriems bus taikomos administracinės ir teisminės nuobaudos, turėjo būti paaiškinama, kad jie yra baudžiami ne už atsitiktinį himno bažnyčioje sugiedojimą, o už dažną nuolaidžiamą politiniams giedojimams, priemonių prieš bažnyčių pavertimą manifestacijų vieta nesiėmimą ir dalyvavimą jose už bažnyčių ribų.

Dėl religinių manifestacijų už bažnyčių ribų likvidavimo ministras įsakė gubernatoriams susisiekti su vyskupais ir pareikalauti formalaus draudimo dvasininkijai dalyvauti Bažnyčios kanonų nenustatytose procesijose, kad būtų išvengta jėgos panaudojimo prieš nešinus bažnytiniais rekvizitais kunigus. Vyskupai privalėjo atsiųsti Vidaus reikalų ministerijai minėto turinio potvarkių dvasininkijai kopijas.

1861 m. rugpjūčio 11 (23) d. Vilniaus generalgubernatorius, siekdamas koordinuoti administracinės valdžios veiksmus krašte, išsiuntinėjo raštą Vilniaus, Gardino, Kauno gubernatoriams³⁶, paremtą memorandumu ir vidaus reikalų ministro cirkuliarine instrukcija. Pakartodamas pagrindines memorandumo bei vidaus reikalų minist-

³⁵ Vidaus reikalų ministro cirkuliaras Nr. 600–602 Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernatoriams, 1861 08 10, *LVI*A, f. 378, PS, 1861 m., b. 73a, l. 94–105; tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 113–117.

³⁶ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 606–608 Vilniaus, Gardino, Kauno gubernatoriams, 1861 08 11, *LVI*A, f. 378, PS, 1861 m., b. 73a, l. 69–76; tas pats raštas: *Революционный подъем...*, c. 56–60; Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 764 Raseinių gorodničiui, 1861 08 15, *LVI*A, f. 439, ap. 1, b. 283, l. 39–40.

ro cirkuliaro mintis dėl veiksmų bažnyčiose, įsakė rodyti pagarbą bažnyčiai ir pamaldoms, bet taikyti griežtas policines ir administracines priemones prieš malda prisidengusius politiškai angažuotus asmenis. Vis dėlto, kitaip nei ministras, V. Nazimovas prievartos veiksmų galimybės pačiose bažnyčiose neakcentavo, o apsiriboję atitinkamais 1861 m. rugpjūčio 3 (15) d. Ypatingojo komiteto memorandumo nurodymais. Tai galėtų reikšti, kad V. Nazimovas baiminosi drastiškai aštrinti santykius su Bažnyčia, kaip darė vidaus reikalų ministras. Šiaip ar taip, šių dviejų valdžios vyrų raštų niuansai suteikė vietos policijai tam tikrą veiksmų laisvę, nes jai, kaip ir vyskupams, per gubernatorius buvo perduoti abiejų šių raštų nurodymai³⁷. Reikia manyti, kad pirmiausia dėl šių niuansų vėliau atsirado policijos ir kariuomenės savalės bažnyčiose faktų, iš kitos pusės – prieš ją nukreiptų krašto bei gubernijų karinės bei civilinės valdžios draudimų.

Vyskupai ir šį kartą delsė imtis priemonių, tuo metu krašte įvyko svarbūs pokyčiai. Ypač didelį mastą ir aštrų politinį atspalvį įgavusios Vilniaus ir Kauno manifestacijos paskatino 1861 m. rugpjūčio 22 (rugsėjo 3) d. Vilniaus generalgubernatorių paskelbti karo padėtį Vilniaus, Gardino, Balstogės, Bielsko, Bresto miestuose su apskritimis ir Kauno gubernijoje (išskyrus Zarasų apskritį)³⁸. Karo padėties įvedimą generalgubernatorius visuomenei motyvavo kaip jos ir katalikų bažnyčių ramybės atkūrimo siekimą bei sugrąžinimą bažnyčioms tos pagarbos, kurią nuvertino patriotinių himnų giedojimai bei po religijos priedanga vykstančios Bažnyčios nenustatytos procesijos³⁹. Tai buvo atvira rusų valdžios demagogija, kuri politinę kovą prieš patriotinį sąjūdį bandė pateikti kaip rūpestį kraštui šventos Katalikų bažnyčios gerove.

Remdamasis 1861 m. rugpjūčio 9 (21) d. Valdančiojo Senato įsaku dėl karinės padėties, 1861 m. rugsėjo 1 (13) d. Vilniaus generalgubernatorius išleido potvarkį, kad visi manifestuotojai, tiek bažnyčiose, tiek kitur, pastebėti po to, kai gyventojams bus paskelbti vyriausybės nurodymai ir perspėjimai, būtų perduoti policijos teismui⁴⁰. Iš religinių procesijų buvo leistos tik nustatytos Bažnyčios kanonais. Apie visus masinius renginius bažnyčiose – procesijas, iškilmingas mišias, laidotuves,

³⁷ Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 808 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 08 18, ten pat, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 108–110.

³⁸ Vilniaus generalgubernatoriaus įsakas apie karo padėties paskelbimą, 1861 08 22, *Революционный подъем...*, c. 63–65; Caro įsakas Gardino gubernatoriui, 1861 08 09, *Сборник документов...*, c. 110–111; Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 761 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 08 31, ten pat, p. 141–142; *Ковенские губернские ведомости*, № 34, 1861 08 25, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 73a, p. 200–201; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 624 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 08 28, ten pat, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 122.

³⁹ Vilniaus generalgubernatoriaus skelbimas, be datos, ten pat, f. 378, PS, 1861 m., b. 163a, l. 11–12.

⁴⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 740–742 Vilniaus, Gardino, Kauno gubernatoriams, 1861 09 01, ten pat, 73a, l. 149.

vestuves – policiją dvasininkai turėjo įspėti prieš parą. Procesijas turėjo lydėti policijos ir raitų žandarų komandos⁴¹. Buvo uždrausta atvykti į kraštą Lenkijos karalystės kunigams, gubernatoriams liepta tokius politinius atvykėlius sulaikyti ir pranešti Vilniaus generalgubernatoriui⁴².

Nors apie karo padėties įvedimą vyskupijų vadovams oficialiai buvo pranešta tiktai rugpjūčio 28 (rugsėjo 9) d.⁴³, tą pačią dieną, kai buvo paskelbta karo padėtis, 1861 m. rugpjūčio 22 (rugsėjo 3) d., M. Valančius parašė Kauno gubernatoriui atsakymą dėl priemonių, kurių jis ėmėsi likviduodamas patriotines religines manifestacijas. Šis atsakymas buvo pristatytas į Vidaus reikalų ministeriją⁴⁴. Jame dar kartą išvardijęs 1861 m. liepos 22 (rugpjūčio 3) d. rašte išdėstytus potvarkius dvasininkijai vyskupas patikino, kad ji elgėsi išmintingai, nedalyvavo manifestacijose ir iš tiesų buvo atsidavusi valdžiai. O tie keli, kurie pasidavė, tai darė nesąmoningai, tad prašė juos leisti bausti pačiam vyskupui. Dabar nurodė padaręs tokius potvarkius: 1) pavedė konsistorijai paskelbti dvasininkijai caro įsakus ir vyriausybės potvarkius; 2) griežtai uždraudė dvasininkams dalyvauti Bažnyčios nenustatytose procesijose ir neskolinti bažnytinių rekvizitų; 3) perspėjo netalkinti patriotiniams giedojimams, juos sulaikyti ir įspėti giedotojus, kokios griežtos jų laukia pasekmės. Šiuos draudimus perdavė 1861 m. rugpjūčio 22 (rugsėjo 3) d. cirkuliaru dekanams.

Tai, kad ir atsakymas gubernatoriui, ir cirkuliaras buvo rengti tą pačią dieną, kai paskelbta karo padėtis, rodo, kad vyskupą šis valdžios žingsnis rimtai išgąsdino ir delsimo politikos jis tuoj atsisakė. Cirkuliare dvasininkams pabrėžė, kad rašo jį pagal civilinės valdžios pageidavimą ir tikisi, jog dvasininkija pasirodys išmintinga ir nesulauks bausmių, nuo kurių jis negalės jos apginti⁴⁵.

Santūriau laikėsi Vilniaus vyskupas. 1861 m. rugpjūčio 22 (rugsėjo 3) d. Vilniaus generalgubernatorius kreipėsi į A. S. Krasinskį, prašydamas imtis priemonių prieš dvasininkų dalyvavimą politinėse manifestacijose. Kitą dieną (rugpjūčio 23 (rugsėjo 4) d.) vyskupui parašė Vilniaus gubernatorius, kad jis uždraustų kunigams dalyvauti Bažnyčios nenustatytose procesijose, o vidaus reikalų ministras išsikvietė vyskupą

⁴¹ Instrukcija Gardino gubernijos karo viršininkams, 1861 09 27, *Сборник документов...*, c. 163–166.

⁴² Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 946–948 Vilniaus, Gardino, Kauno gubernatoriams, 1861 09 27, *LVI A*, f. 378, PS, 1861 m., b. 75, l. 4.

⁴³ Vilniaus generalgubernatoriaus raštai Nr. 623, 624 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui ir Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 08 28, ten pat, b. 163a, l. 17, 18.

⁴⁴ Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 1908 Kauno gubernatoriui, 1861 08 22, ten pat, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 110–111.

⁴⁵ Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus cirkuliaras Nr. 1909–1926 vyskupijos dekanams, 1861 08 22, ten pat, l. 111; rusiškas cirkuliario vertimas: ten pat, l. 112.

į Peterburgą⁴⁶. Tačiau tiktai po to, kai sulaukė oficialaus V. Nazimovo pranešimo apie karo padėties įvedimą, t. y. rugpjūčio 29 (rugsėjo 10) d., A. S. Krasinskis nurodė konsistorijai parengti cirkuliarą, kad, remdamasis Valdančiojo Senato rugpjūčio 9 (21) d. įsaku ir caro patvirtintomis Ministrų komiteto taisyklėmis, uždraudžia kano-nais nenustatytas procesijas, himnus bei kitokius patriotinius giedojimus bažnyčiose. Apie rengiamas procesijas dvasininkams liepė informuoti policiją⁴⁷.

Karo padėties įvedimas pakeitė dvasininkijos padėtį – prasidėjo į manifestacijas įsivėlusių dvasininkų areštai, teismai, bausmės, trėmimai. Drauge su jais baigėsi Vilniaus generalgubernijos administracijos potvarkių, apeliavusių į jų lojalumą ir bendradarbiavimą, srautas. Nuo 1861 m. rugsėjo iki 1863 m. sukilimo pradžios tebuvo paskelbti keli svarbesni valdžios raštai vyskupams dėl jau slopstančių mani-festacijų bažnyčiose bei potvarkiai dėl policijos ir kariuomenės elgesio.

Į memorandumo ir po jo sekusių valdžios potvarkių nurodymus po karo padėties įvedimo „uoliausiai“ sureagavo vietos policija. Tuoj po to Kaune jos pasamdyti žmonės ėmė bažnyčiose kelti sumaištį ir trukdyti manifestacijoms, tariamai demonst-ruodami joms „nepalankią“ viešąją nuomonę. Įtampą tarp dvasinės ir civilinės val-džios Žemaičių vyskupijoje dar padidino 1861 m. rugsėjo 8 (20) d. incidentas Pa-nevėžio bažnyčioje, kai per mišias pradėjus giedoti patriotinį himną, ginkluoti kareiviai suėmė gyventoją. Protestuojant vyskupui, rugsėjo 19 (spalio 1) d. Kauno gubernato-rius buvo priverstas perspėti Kauno gubernijos karo viršininką, kad jis lieptų sau pavaldžių miestų ir apskričių karo viršininkams įsakyti pavaldiniams nepažeidinėti bažnyčių šventumo, nesiimti jose prievartos priemonių, o tenkintis tik stebėjimu, kurie kunigai ir civiliai naudoja bažnyčių politinėms demonstracijoms⁴⁸.

Bažnyčių neliečiamumo nuostatos vėliau stengtasi laikytis⁴⁹. Vis dėlto kelių panašių incidentų neišvengta Kaune spalio mėn., Dovydo Fainhauzo duomenimis,

⁴⁶ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 659 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1861 08 22, *Сборник документов...*, c. 135–138; Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 1884 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1861 08 23, *LVI A*, f. 378, PS, 1861 m., b. 73a, l. 121–123; Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 1749 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 08 23, ten pat, b. 48, l. 1; tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 138.

⁴⁷ Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio raštas Nr. 1638 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 08 29, *LVI A*, f. 378, 1861 m., PS, b. 44, l. 85; tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 141.

⁴⁸ Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 1129 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 09 19, *LVI A*, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 169–170.

⁴⁹ Antai žr.: Kauno augustinų vienuolyno viršininko Augustino Stredzinskio raportas Nr. 448 žemai-čių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 10 18, ten pat, l. 174–175; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 144 valdininkui ypatingiems pavedimams papulkininkui Fribesui, 1862 08 14, ten pat, f. 378, PS, 1862 m., b. 65, l. 2; Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 1034 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 10 10, *Сборник документов...*, c. 178.

taip pat ir lapkričio mėn. Vilniuje⁵⁰. Beje, ginkluotų kariškių skaičių Vilniaus bažnyčiose V. Nazimovas bandė riboti dar prieš karo padėties įvedimą: 1861 m. rugpjūčio 15 (27) d. paskelbė potvarkį, draudžiantį įeiti į jas žemesnio rango kariškiams, ginkluotiems šautuvais ir durtuvais (neturėti omenyje ginklai, nešiojami prie uniformos), kunigams nurodyta tokius šalinti iš bažnyčios⁵¹.

Paskelbus karo padėtį Vilniaus generalgubernijoje, Varšuvos revoliucinė konspiracija įsakė nutraukti patriotinio himno giedojimą, o bažnyčiose vietoje jo nurodė giedoti kanonų ir cenzūros patvirtintas, tačiau politinius lūkesčius atliepiančias giesmes (*условные молитвословия*)⁵². Tokius giedojimus valdžia įvertino kaip priešvyriausybines manifestacijas, jų kaltininkai turėjo būti perduoti policijos teismui, o svarbesniais atvejais – karo teismui⁵³.

1861 m. spalio 6 (18) d. Vilniaus generalgubernatorius kreipėsi į Vilniaus ir Žemaičių vyskopus, kad tie įsakytų dvasininkijai neleisti giesmių, skirtų specialioms bažnytinėms pamaldoms, giedojimų per kasdienes mišias ir gubernatoriams, kad jie paskelbtų žmonėms apie tokį draudimą. Asmeniškai A. S. Krasinskiui V. Nazimovas liepė įsakyti klebonams neleisti privačių asmenų už pertvaros prieš Didįjį altorių, kur kai kuriose Vilniaus bažnyčiose jie giedodavo specialiąsias giesmes, kitaip klebonai bus kvalifikuojami kaip manifestacijų dalyviai ir patraukti baudžiamojon atsakomybėn⁵⁴.

M. Valančius uždrausti bažnyčiose specialiąsias giesmes atsisakė, aiškindamas, kad ne giesmė giedama himno melodija, o atvirksčiai – himnas jos. Rašė, kad bažnytinių giedojimų, kurie yra maldaknygėse, laisvai giedami liaudies kada patinka, draudimų negali būti, nes jie sukeltų žmonių kalbas apie tikėjimo persekiojimą ir nepasitikėjimą vyskupu bei valdžia⁵⁵.

⁵⁰ D. F a j n h a u z, min. veik., p. 55.

⁵¹ Vilniaus policemeisterio pranešimas, 1861 08 16, *LVI A*, f. 378, PS, 1861 m., b. 43, l. 139–142; tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 131–132.

⁵² Varšuvos atsišaukimas „Broliai tėvynainiai!“, paskelbtas Vilniuje, 1861 09 06, *LVI A*, f. 378, PS, 1861 m., b. 43, l. 177–178; Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 2462 vidaus reikalų ministrui, 1861 09 22, ten pat, b. 74?, l. 1–2.

⁵³ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 1031–1032 Vilniaus ir Žemaičių vyskupams ir Nr. 1033–1035 Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernatoriams, 1861 10 06, ten pat, b. 73a, l. 252–253; tas pats raštas vyskupams: *Революционный подъем...*, c. 65–66; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 1029 žandarų šefui, 1861 10 06, *Сборник документов...*, c. 174–175.

⁵⁴ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 1026 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1861 10 06, *LVI A*, f. 378, PS, 1861 m., b. 44, l. 104–105.

⁵⁵ Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 1080 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 09 14, ten pat, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 143–144; Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 2212 Kauno gubernatoriui, 1861 09 30, ten pat, l. 144. Tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 168

Vidaus reikalų ministras spalio 21 (lapkričio 2) d. iškviėtė M. Valančių į Peterburgą⁵⁶. Gubernijose buvo viešai išklijuoti Vilniaus generalgubernatoriaus skelbimai, kad eilinėse mišiose specialieji giedojimai yra draudžiami, o jų kaltininkai neišvengs teismų⁵⁷. Po kelių savaičių, artėjant 1830–1831 m. sukilimo metinėms, V. Nazimovas išplatino dar vieną skelbimą apie Bažnyčios nenustatytų himnų ir specialiųjų giesmių patriotinio himno gaida paprastose mišiose draudimą. Nurodė iškabinti ne tik skelbimą miesto aikštėse, gatvių kryžkelėse, bet ir garsiai viešai perskaityti dundant būgnams⁵⁸.

Kai Vilniaus Aušros Vartų ir Šv. Jono bažnyčiose specialieji giedojimai pasikartojo, trys Vilniaus kunigai buvo ištremti. Priemonės pasirodė efektyvios, ir patriotiniai giedojimai bažnyčiose iki 1862 m. išnyko.

Paskutinis V. Nazimovo nurodymas dvasininkijai dėl politinės laikysenos buvo parašytas pirmosiomis sukilimo dienomis, kai kuriems Vilniaus vyskupijos bažnyčių (Lydos aps. Vosyliškių, Zablotės ir kt.) klebonams perskaičius iš sakyklų lenkų Tautinės vyriausybės manifestą apie žemės ir laisvės suteikimą valstiečiams, atleidimą nuo rekrūtų bei kitų valstybinių prievolių. Vilniaus generalgubernatorius sausio 31 (vasario 12) d. kreipėsi į vyskupą A. S. Krasinskį, prašydamas uždrausti dvasininkijai tokius skaitymus ir apsaugoti ją nuo atsakomybės. Tą pačią dieną A. S. Krasinskis išsiuntinėjo dvasininkijai cirkuliarą, įsakydamas nenutolti nuo Bažnyčios ir Kristaus mokymo, nesikišti į politiką ir neskelbti jokių raštų be vyskupijos valdžios leidimo⁵⁹. V. Nazimovas jo cirkuliarą įvardijo kaip pavyzdį tos didžiausios pagalbos, kokios vyriausybė gali tikėtis iš Katalikų bažnyčios vadovų⁶⁰. Šis dviprasmiškas Vilniaus generalgubernatoriaus posakis antikatalikiškų nuostatų istorikams tapo aukštosios dvasininkijos, kaip aktyvios sukilimo malšintojos, įrodymu, o kitokių pažiūrų tyrėjams vyskupų santykiuose su valdžia leido įžvelgti aiškia bendradarbiavimo ribą.

⁵⁶ Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 2218 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861 10 21, *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 103, l. 339. V. Merkys spėja, jog iškviėtimu galėjo būti siekiama izoliuoti M. Valančių Peterburge, kad jis netrukdytų vietos valdžiai kovoti su manifestacijomis (V. M e r k y s, min. veik., p. 466). Tačiau faktas, kad Peterburge spalio pabaigoje buvo ir prieš 2 mėn. vidaus reikalų ministro panašiai iškviestas Vilniaus vyskupas A. S. Krasinskis, kelia minčių, jog vyriausybė turėjo kitą susitikimo su vyskupais tikslą.

⁵⁷ Vilniaus generalgubernatoriaus skelbimas dėl sutartinių giesmių giedojimo, 1861 10 25, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 73a, l. 274a.; b. 163, d. 2, l. 27–28; tas pats raštas: *Сборник документов...*, c. 193–194.

⁵⁸ Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 1563 Raseinių gorodničiui, 1861 11 15, *LVIA*, f. 439, ap. 1, b. 283, l. 16.

⁵⁹ Vilniaus generalgubernatorius raštas Nr. 143 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1863 01 31, ten pat, f. 378, PS, 1863 m., b. 13, l. 1; tas pats raštas: *Архивные материалы...*, kn. 6, d. 1, p. 246; Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio raštas Nr. 224 Vilniaus generalgubernatoriui, 1863 02 04, *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., b. 13, l. 3; tas pats raštas: *Архивные материалы...*, kn. 6, d. 1, p. 250. Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio cirkuliaras Vilniaus vyskupijos dvasininkijai, 1861 01 31, ten pat p. 247; tas pats raštas: *Восстание в Литве и Белоруссии*, Москва, 1965, c. 106; rusiškas rašto vertimas: *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., b. 13, l. 6–7.

⁶⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 293 vidaus reikalų ministrui, 1863 02 18, *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., b. 13, l. 8; tas pats raštas: *Архивные материалы...*, kn. 6, d. 1, p. 284.

Išvados

1. Rusijos imperinė valdžia, izoliuodama katalikų dvasininkiją nuo patriotinio sąjūdžio, siekė sustabdyti patriotines religines manifestacijas. Dvasininkijos elgsena buvo modeliuojama per oficialius jos politinę laikyseną bažnyčiose reglamentuojančius caro, vyriausybės ir ypač Vilniaus generalgubernijos administracijos potvarkius, perduodamus per Katalikų bažnyčios vadovybę. Šie raštai ragino dvasininkus stiprinti tikinčiųjų lojalumą imperinei valdžiai, neleisti bažnyčiose patriotinių demonstracijų kaip nederančių šventovei, pačiai jose nedalyvauti, drauge buvo įspėjama apie atsakomybę.

2. 1861 m. liepą–rugpjūtį politinės padėties Vakarų krašte stabilizavimo iniciatyvą perėmus Rusijos imperijos vyriausybei Peterburge, jos strategijoje nuo raštiškais raginimais pagrįsto dvasininkijos įtikinėjimo ir apeliavimo į jos lojalumą atsigręžta į manifestacijų bažnyčiose ir už jų ribų likvidavimą su policijos bei teismų pagalba. Po karo padėties įvedimo manifestacijoms nuslopus, civilinės ir dvasinės valdžios potvarkiai dvasininkijai dėl manifestacijų baigėsi.

3. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų vadovų reakcija į dvasininkijos elgesį reglamentavusius rusų valdžios raštus buvo pavėluota ir pasyvi. Ji suaktyvėjo tik įvedus karo padėtį, iš esmės pasikeitus politinei situacijai, kuri pranašavo ir jau nešė Bažnyčiai skaudžias pasekmes. Vyskupų 1861–1862 m. nurodymai dvasininkams dėl manifestacijų draudimo ir nesikišimo į politiką buvo inspiruoti imperinės valdžios, tad kaip asmenišką nusistatymą nevertintini.

4. Vilniaus ir Žemaičių vyskupai aktyviai išreiškė savo poziciją dėl policijos sauvalės bažnyčiose. Jų greita reakcija privertė rusų administraciją reglamentuoti policijos ir kariuomenės elgesį, tad sauvalės atvejai bažnyčiose vyskupijose labiau neišplito.

5. Bažnyčios interesus ginanti Katalikų bažnyčios vadovų pozicija keitė rusų valdžios požiūrį į dvasininkiją kaip į galimą politinį sąjungininką.

LITHUANIA 1861–1862: THE DECREES OF THE CIVIL AND SPIRITUAL AUTHORITIES CONCERNING THE POLITICAL ATTITUDE OF CLERGY AND POLICE BEHAVIOUR IN CHURCHES

Summary

IEVA Š E N A V I Č I E N Ė

With the help of archival and published sources, the article analyses the main decrees of the civil and spiritual authorities during 1861–1862 which were intended to regulate the political attitude of the clergy and the behaviour of the police in the churches of the dioceses of Vilnius and Žemaitia. It evaluates the political circumstances that prompted them and the influence of the different strata of the Russian authorities and reveals how the view of the clergy held by the region's administration as well as the reaction of the ecclesiastical authorities changed in respect to the events that were occurring.

During the research, it was established that the Russian imperial administration sought to stop patriotic religious parades through the isolation of the Catholic clergy from the political patriotic movement. The behaviour of the clergy was shaped through official messages regulating it that were sent by the Tsar, the government, and especially the Vilnius governor-general's administration. These decrees, transmitted through the leadership of the Catholic Church, exhorted clergymen to strengthen the respect of parishioners for the imperial authorities, to not allow patriotic demonstrations in churches on the grounds that they were unsuitable for a holy place, to not participate in patriotic events, and at the same time warning them about their responsibility.

During July – August 1861 the Tsar's government in St Petersburg took over the initiative to stabilise the political situation in the western region. Its strategy turned from persuading the clergy using written exhortations and appealing to their loyalty to stopping parades in churches and elsewhere with the help of the police and courts. After the suppression of the parades following the introduction of martial law, the civil and spiritual authorities stopped sending decrees to the clergy concerning parades in churches.

The reaction of the heads of the Vilnius and Žemaitian dioceses to the civil authorities' messages regulating the attitude of the clergy was too late and too passive. They only became active after the introduction of martial law, after the political situation had essentially changed, which foretold and had already brought painful consequences for the church. The instructions of the Vilnius and Žemaitian bishops to the clergy during 1861–1862 concerning a ban on parades and staying out of politics were inspired by the imperial authorities and so should not be considered a personal attitude.

The heads of the Vilnius and Žemaitian dioceses actively expressed their position concerning the lawlessness of the police in churches. Their rapid reaction essentially determined that the Russian administration was forced to regulate the behaviour of the army and police so that the instances of lawlessness did not spread any further in the churches of the Vilnius and Samogitian dioceses.

The position of the heads of the Catholic Church to defend the Church's interests changed the view of the clergy as possible political allies that was held by the Russian authorities.

Gauta 2007 m. vasario mėn.

Ieva Š e n a v i č i e n ė – gamtos mokslų daktarė (1978 m.). Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių interesų kryptys: Lietuvos kultūros ir mokslo istorija naujausiais laikais; Lietuvos krikščionybės istorija naujausiais laikais.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius 01108.

El. paštas: senaviciene@takas.lt